

לא תהיה גלות נוספת

(על אמרתו של הרב הרצוג)

מפורסם הסיפור על אודות הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב הראשי לישראל בעת מלחמת העולם השנייה, שסירב להפצרתם של מדינאים חשובים שישאר עמם בחו"ל, באומרו שאין סיכוי שיגיעו חייליו של הפילדמרשל הגרמני ארווין רומל ימ"ש, לארץ ישראל. זאת משום מסורת שבידנו שלא יהיה חורבן נוסף של היישוב היהודי בארץ¹.

סיפור זה מובא לעתים קרובות על ידי רבנים גדולים וחשובים, אך כולם מצטטים את הרב הרצוג כבעל המימרא. שמעתי וראיתי שכמה מהם אף ציינו במפורש שהתקשו למצוא את מקורו בחז"ל. אין צורך להרחיב **בבעייתיות של "מסורת" שאיננה מופיעה במקורות**, עד כדי כך שנוקקים לצטט רב בן הדור האחרון! בנוסף, אם כבר מייחסים את המאמר לרב אחד בן הדור האחרון, משתמע שהוא דעת יחיד בנושא, לעומת שאר גדולי הדור. על כן, לכל בר-אורין, זיהויו של הרב הרצוג כמקור המסורת מוריד מערכה, כמעט עד כדי סתירתה.

במיוחד בדורנו - כשגם רבים מאנשי שלומנו נתפשים להיות מבין "מכחישי הגאולה" או מ"מיואשי הציונות" - חשוב להזכיר שהעיקובים היו צפויים מראש, ואינם משנים כלל מהקביעות של חז"ל (!) ששיבת ציון של ימינו היא אתחלתא דגאולה, ואכן, לא תהיה גלות נוספת.

א. הוודאות שאנו באתחלתא דגאולה

בעקבות הקשיים מבפנים ומבחוץ, רבים שוכחים את דברי **גאוני עולם, שהצהירו ברבים ששיבת ציון הנוכחית היא אכן אתחלתא דגאולה**, מביניהם החפץ חיים², הנצי"ב³, בעל הישועות

1. דון בהמשך בנרסאות השונות של הסיפור המופיעות אצל: יעקב הרצוג, ראיון בגלי צה"ל מ-11/69 שצוטט בהקדמה לספרו "עם לבדד ישכון", מהדורת תל אביב תשל"ו, עמ' 16-17; שי אבידור הכהן, יחיד בדורו, ירושלים תשי"מ, (להלן: אבידור) עמ' 162-164; ג' בת-יהודה, הערך: "הרב י"א הלוי הרצוג", אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ירושלים תשי"כ, ח"ב עמ' 151-152; שי מייזלש, רבנות בסערת הימים, חמד תשנ"א (להלן: מייזלש), עמ' 54; הרב י' גולדמן, "סיפורים על הרב במלחמת העולם השנייה", הצופה, א' בטבת תשי"ט, 12/12/58; ד' תדהר, הערך: "הרי"א הלוי הרצוג", אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובנויו, תל אביב תשי"י, עמ' 1979. אמנם, הנוסח שמביאה ג' בת-יהודה, כאילו תשובתו של הרב הרצוג הייתה שלא יהיה חורבן **בית** שלישי, הוא מופקפק ביותר, שכן קשה להניח שמשפט כזה נאמר כל זמן שאותו בית שלישי טרם נבנה. ראה בהמשך הע' 38.

2. רא"ל פופקו, בנו של החפץ חיים, מכתבי החפץ חיים, עמ' 28 ו-44, מובא אצל ר"י פילבר, אילת השחר, מהדו' ירושלים תשל"ו, עמ' 126 ו-150.

3. איגרת הנצי"ב המובאת על ידי ר"א סלוצקי, שיבת ציון, וורשה תשנ"ב, ח"א, עמ' 17-18 וח"ב עמ' 5 ו-7. ראוי לפרסם את החוצפה והמגמתיות של סדרת Artscroll שתרגמו לאנגלית את קורות חייו של הנצי"ב מספר מקור ברוך של הר"ב הלוי עפשטיין, בעל התורה תמימה, אך השמיטו במזיד את הפרק על תמיכתו ופעילותו של הנצי"ב בתנועת חובבי ציון. עיין עוד במאמרי "תרגום וחיבור ספרי קודש בלעז", תחומין יז, עמ' 370-382.

מלכו⁴, המלבי"ם⁵, בעל התורה התמימה⁶, הראי"ה קוק⁷, הריא"ה הרצוג, הרבצ"מ עוזיאל, הרש"ז אויערבך, הר"י לנדא (רבה של בני ברק), הרצ"פ פרנק⁸, הרי"מ טיקוצ'ינסקי, הר"י זלמן סורוצקין, הר"י יחזקאל סרנה (ראש ישיבת חברון), הרש"י זווין, הרב הלל פוסק, הרא"י אונטרמן, בעל שו"ת ישכיל עבדי⁹, האדמו"ר מהוסיאטין¹⁰, והרי"ש כהנמן (מייסד וראש ישיבת פוניבז')¹¹. המכחישים שוכחים גם את דבריו המוחלטים והחד-משמעיים של הגרי"י ויינברג זצ"ל, בעל שו"ת שרידי אש, שכתב שהוא מאמין באמונה שלמה, שמדינת ישראל היא תשובה א-לוהית לששת מיליוני הנשמות שהתקהלו מסביב לכיסא הכבוד לאחר השואה, ודרשו שיגלה הקב"ה סימן ברור לאהבתו ושמירתו על בניו, ולאתחלתא דגאולה¹².

חשוב להעריך במיוחד, שהרבנים הללו הצהירו שאנו באתחלתא דגאולה, אף שכבר ראו את הסכנות המובהקות שבאו בעקבות גילוי של **שבת צבי** שר"י, כמשיח שקר¹³. **אילו היה להם צל של ספק בדבר, היו נזהרים יותר בהצהרותיהם.**

השאלה היא: כיצד הם, גדולי הדור, ידעו? אם נחפש את המקור ל**וודאות** שלהם, קשה לתלות אותה ברוב סימני הגאולה המובאים בחז"ל. אפילו אם תהיה מלחמה עולמית, רעידת אדמה, עוני, שואה, חוצפה, או כל סימן אחר המוזכר בנביאים או בחז"ל, תמיד ניתן להפריך ולומר: שמא עתיד להיות כעין אותו סימן אך יותר גדול. הרי רוב משיחי השקר קמו בעקבות גל של אנטישמיות, גירוש, פוגרומים וכדומה, כאשר ההוכחה העיקרית שלהם הייתה: "זה לא יכול להיות יותר גרוע!". ברם, לצערנו, התברר בהמשך תולדות ישראל, שאכן תמיד יכול להיות יותר גרוע. נראה לענ"ד, שהבעייתיות הזאת הקיימת בזיהוי קיומם של רוב סימני הגאולה, היא שהביאה את ר' אבא וחבריו, לחפש את "הקץ המגולה", ר"ל לעומת כל הקצים הניתנים לספקות. ברם,

4. שו"ת ישועות מלכו, יו"ד סי' סו. הביטוי שם הוא בכל זאת זהיר במקצת: "קרוב לודאי".
5. שיבת ציון, ח"ב, עמ' 3.
6. תורה תמימה על ויקי' יט, ט, סקכ"ח.
7. אגרות הראי"ה ח"ג עמ' קנה. וראשה לקמן הע' 17.
8. ראה בהערה הבא, וכן כתב כבר בשנת תרע"ט/1919 בקונטרס הר צבי, נספח לספר דרישת ציון של הגרצ"ה קלישר, עמ' מח, מובא על ידי ר"ש וינגרטן, על מפתן הגאולה, ירושלים תשמ"א, עמ' 10, בעקבות הצהרת בלפור: "לעת כזאת שזכינו לראות סימני גאולה ממשמשים ובאים וקול התור נשמע בארצנו".
9. שנים עשר הרבנים האחרונים חתומים, יחד עם יותר ממאה רבנים אחרים מגדולי רבני ארץ ישראל, על איגרת מתאריך כ"י בטבת תש"ט, המתחילה במשפט: "נודה לדי על שזכינו ברוב רחמי וחסדיו לראות את הנצנים הראשונים של האתחלתא דגאולה, עם הקמתה של מדינת ישראל", מובא על ידי הרמ"מ כשר, התקופה הגדולה, ירושלים תשכ"ט, עמ' שעד-שעה.
10. התקופה הגדולה, עמ' רט.
11. שם, עמ' תקמא.
12. מאמר "דת ומדינה בישראל", נספח לספרו Volk der Religion, ומצוטט על ידי הר"י גרונפלד, "בעל השרידי אש", The Torah Personality, ניו יורק תש"מ, עמ' 102.
13. השיקול הזה מוזכר על ידי הרב מאיר שמחה מדוינסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג עמ' עא, שלמרות תמיכתו בשיבת ציון בימיו, הוא נזהר במפורש מלהשתמש בביטויים משיחיים. עיין באריכות בספר עב-הכרס של ג' שלום "שבת צבי", שבו המחבר טוען שהמשבר סביב משיח השקר הנ"ל היה המפנה הגדול בתולדות היהדות בעידן המודרני, וגורם מרכזי ביותר בהופעת תנועות הרפורמה, ההשכלה, החילון, החסידות, הלאומיות ועוד.

אפילו את "הקץ המגולה" - המתבטא בכך שארץ ישראל מניבה פרות בעין יפה¹⁴ - ניתן להפריך, שמה מדובר על פוריות נפלאה אף יותר מהנוכחית, ואולי אף ניסית, כפי שטוען האדמו"ר מסאטמר, על פי הגמרא שעתידים אילנות להוציא פירות בכל יום¹⁵. עלינו גם להודות שרגילים בשיבות שלנו לא להתייחס¹⁶ לשאר הסימנים שזכרו אף הם בתור "הקץ המגולה", שם במסכת סנהדרין, דהיינו הקשיים הכלכליים והיעדר השלום, מאותה סיבה שהזכרנו. הרי קשה לומר שלא יבואו בעיות כלכליות או ביטחוניות אף יותר קשות בעתיד.

ב. מקור המסורת שלא תהיה גלות נוספת

ברם, נראה לענ"ד שהמסורת הנזכרת, שלא תהיה עוד גלות, שאותה נבסס בהמשך על מקורות, היא זו ששכנעה את הרבנים הללו לקבוע בבירור שזאת אכן אתחלתא דגאולה. הרי:

1. סימן המנוסח בלשון שלילית ("לאחר החזרה, לא תהיה גלות נוספת") הוא יותר מוחלט וחד-משמעי, ולא ניתן לפרש בשום אופן אחר.
2. כל הגדולים שהזכרנו, כשפירטו את ההוכחה שלהם, הזכירו את קיבוץ הגלויות, אך לא כולם הזכירו את "הקץ המגולה" של פריחת ארץ ישראל¹⁷.
3. קיבוץ גלויות הוא האנטי-תזה של הגלות. כינוס ואיחוד במקום פיזור וריחוק¹⁸.

14. סנהדרין צח, א ובפרש"י שם.

15. הרב יואל משה טייטלבוים, ויואל משה, "מאמר שלש שבועות", סי' עו, וכן בפירושו השני של המהרש"א, סנהדרין שם, על פי שבת ל, ב.

16. כשם שעשו מרן הרב קוק והרב צבי יהודה, ראה בהמשך בהערה הבא. כפי הנראה, ההצדקה לדילוג זה היא בכך שלעומת דברי ר' אבא, הטוען שהקץ המגולה הוא כשארץ ישראל נותנת פרותיה, שאר הדעות בגמרא שם הן שנויות במחלוקת. "ר' אלעזר אומר: אף מזה, שנאמר 'כי לפני הימים [ההם] שחר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר...' (זכריה ח, י). מאי 'ליוצא ולבא אין שלום מן הצר?' רב אמר: אף תלמידי חכמים... אין שלום מפני צר. ושמואל אמר: עד שיהיו כל השערים כולן שקולין". ברם, כולם מקבלים את דעתו של ר' אבא, ועל כן מובן מדוע הדגישו דווקא את סימן הקץ המגולה שלו.

17. אמנם, חלק כן טרחו להדגיש גם את הקץ המגולה, בראשם מרן הראי"ה קוק זצ"ל, למשל: באגרות הראי"ה ח"א עמי' רמד; שם, ח"ג עמי' קנה; אורות עמי' פג; שם עמי' צ; ערפלי טוהר עמי' לה. נקודה זאת היא חשובה כדי לאפוקי מטעותם של חוקרים מסוימים (עיי' י' גארב, "משיחיות, אנטינומיזם וכוח בציונות הדתית", הציונות הדתית: עידן תמורות - אסופת מחקרים לזכר זבולון המר (עורך: אשר כהן), ירושלים תשס"ד, עמי' 339, הע' 81) המנסים, מתוך מגמה פוליטית שקופה, כמה שיותר לאפוקי פלוגתא, לומר שכביכול מורנו הרב צבי יהודה זצ"ל "שינה" את דרכו של אביו מרן הרב זצ"ל, שלא היה כל כך חד-משמעי, לדעתם, בראיית תקופתנו כאתחלתא דגאולה.

כאמור, כך הדגיש גם בנו, מורנו הרב צבי יהודה קוק (ותלמידיו בעקבותיו), עיי' למשל: "וממנה יושע", לנתיבות ישראל, מהדו' ירושלים תשל"ט, ח"א, עמי' סה; "מכתב על תקופת זמננו ומהלך תשובתה", שם, עמי' קז; "לתוקף קדושתו של יום עצמאותנו", שם, עמי' קפא; "בירורי דברים בטענת שלוש השבועות", ח"ב, עמי' קטו; "מוזמר י"ט של מדינת ישראל", שם, עמי' קנח. ועיי' עוד הרב צבי הירש קלישר, שיבת ציון ח"ב, עמי' 51. הרב אליהו גוטמכר, מובא בלנתיבות ישראל, ח"א, עמי' קז, כתב שכשיהיו ק"ל משפחות מישראל עובדי אדמת הקודש, תהיה ה"אתחלתא", והרב הלל משקלוב בשם רבו הגר"א, קול התור, שנדפס עם התקופה הגדולה של הרמ"מ כשר, מובא למעלה בהע' 9, עמי' תעא-תעב, ו-תקלה.

18. עיי' מהר"ל, נצח ישראל פ"א.

לכאורה, הספקן יכול להקשות גם על דבריהם, שלמרות העלייה הגדולה ב-120 השנים האחרונות, שמא תהיה עוד גלות?

אלא, כאמור בראשית דברנו, ההחלטיות מבוססת על העובדה שחז"ל מציינים שלא תהיה גלות נוספת לאחר שיבת ציון השלישית.

להלן רשימת מקורות המצביעה על המסורת העתיקה שעליה התבסס הרב הרצוג:

1. נאמר במדרש תנחומא (פ' שופטים סי' ט; ילקוט שמעוני זכריה, רמז תקפא):
 "והשלישית יִנְתָּךְ בה" (זכריה יג, ח), שאין מתיישבין בארצם אלא בגאולה שלישית. גאולה ראשונה - זו גאולת מצרים, גאולה שנייה - זו גאולת עזרא, השלישית - אין לה הפסק. נציין שכאמור לעיל, הסגנון בלשון השלילית גם בהתחלה ("שאינן מתיישבין בארצם אלא בגאולה שלישית"), וגם בסוף ("אין לה הפסק"), הוא הרבה יותר מוחלט מאשר ברוב סימני הגאולה.
 2. נאמר בספרי (דברים א, ח):
 "לתת להם" - אלו באי הארץ, "ולזרעם" - אלו עולי בבל, "אחריהם" - אלו ימות המשיח¹⁹.
 3. נאמר במגילת איכה (ד, כב):
 תם עוונך בת ציון, לא יוסיף להגלותך, פקד עוונך בת אדום, גילה על חטאותיך.
 ועל כך כתב רש"י (שם):

לא יוסיף להגלותך - מגלות אדום ולהלן עוד²⁰.

וכן כתב הרב יוסף אלבו (ספר העיקרים, ד, מב):

ומה שזכר ירמיהו בספר קינות, "תם עוונך בת ציון לא יוסיף להגלותך" (שם), אי אפשר שיתפרש אלא על הגלות הזו האחרון שהוא גלות בית שני.

וכן הרד"ק (ישעיהו לד, א):

וכן אמר ירמיה הנביא במגלת איכה: "תם עוונך בת ציון לא יוסיף להגלותך, פקד עוונך בת

אדום, גילה על חטאותיך", הנה כשתחרב ארץ כותים (=אדום/נוצרים - א.ש.) יצאו ישראל

מגלות זה שלא יוסיפו עוד לגלות...

4. נכתב בספר הושע (ו, ב):

יחינו מיומיים, ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו.

ועל כך כתב הרד"ק (שם):

...ופי' עוד "יחינו מיומיים" זה המאמר הוא על העתיד ו"מיומיים": משל לשני גלויות, גלות

מצרים וגלות בבל. "ביום השלישי": משל לגלות הזה השלישי שיקימנו ממנו ונחיה לפניו,

שלא נגלה עוד לעולם ונחיה תמיד לפניו כל ימי עד שלא נחטא עוד.

וכן במצודת דוד שם.

5. דברים נוספים מופיעים בכתבי הרמב"ן (ויקרא כו, טז ו-מב; דברים כח, מב; ספר הגאולה,

הוצאת מוסד הרב קוק עמ' רעה).

19. על פי גרסת הגר"א.

20. לא הבאנו את דברי חז"ל על הפסוק, שלא תהיה עוד גלות, משום שפשט הפסוק באיכה נאמר על חורבן בית ראשון.

אף שחז"ל התכוונו במדרשים, שלאחר חורבן בית שני, לא תהיה עוד גלות, יתכן להפריך ולומר שניתן להסביר את

דברי חז"ל שאומר הנביא, שלאחר הגלות האחרונה (אולי הרביעית?), אין לדאוג מגלות נוספת, בדיוק כפי שהם מעקמים

את הפשט של הפסוק באיכה. לעומת זאת, הבאנו את רש"י משום שהוא מציין במפורש שהכוונה לאחר גלות רומי.

במקורות הללו, מרחיב הרמב"ן על שתי ה"תוכחות", שזאת בפרשת בחוקתי מתארת את גלות בבל, וזאת של פרשת כי תבוא, מתארת את גלות רומי²¹ שממנה ניגאל, ולא תהיה גלות נוספת²².
6. וכן כתב רבנו בחיי (דברים א, א):

אין עיקר יישובן של ישראל בארץ ישראל בשני המקדשים שעברו, כי אם בגאולה האחרונה שאין אחריה גלות.

7. כל אלו שמצפים לגאולה בכל יום שתבוא, וגם אלו שחישבו את הקץ (שהוא כמעט תמיד חל בימיהם או סמוך לימיהם), עשו כן על דעת המסורת הזאת שעם השיבה לציון (שתכף מגיעה, לדעתם בימיהם), לא תהיה עוד גלות, ביניהם **הרמב"ם**²³, **הרמב"ן**²⁴, **מלבי"ם**²⁵ ואחרים רבים.
8. אמנם, הספקן יכול עדיין לשאול: גם אם ראינו שלאחר קיבוץ גלויות לא תהיה גלות נוספת, כיצד יודעים שאכן היום מדובר על קיבוץ גלויות? הרי רוב היהודים בעולם עדיין גרים בחו"ל!²⁶ על כן, להשלמת התמונה, אנו זקוקים לקבלה נוספת שבידינו מפי חז"ל, שהמספר הקובע לקיבוץ גלויות היא שישים ריבוא (600,000) יהודים בארץ ישראל. כלומר, בבואם של מספר זה, לא יתכן שיצטרך הקב"ה "להחזיר" אותם לחו"ל, כדי להצטרך לשוב ולהעלותם.
על כך נכתב במדרש המובא בילקוט שמעוני (הושע רמז תקיח):

וכתיב "וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלתה מארץ מצרים" (הושע ב, יז), מה יציאתם ממצרים בסי' ריבוא וכניסתן לארץ בסי' ריבוא - כן לימות המשיח בשישים ריבוא.
ולאור זאת נכתב בשם **הגר"א** (קול התור - התקופה הגדולה עמי תעה):

מספר זה של שישים ריבוא, כוחו גדול ושלם להכריע את הס"מ בשערי ירושלים, ואז תשתלם מיד הגאולה השלמה בענני שמיא בדרך נסית²⁷.

ב"ה, כיום בארץ ישראל חיים בערך 5,321,000 יהודים (!)²⁸, כך שגם אם נחשב, כמו ביציאת מצרים, רק את מספר הגברים בגיל יוצאי צבא, חוץ משבט לוי, עברנו מזמן את המספר המיועד. לסיכום שתי המסורות שראינו: **ברגע שיהיו 600,000 יהודים בארץ ישראל, לא תהיה עוד גלות**. על פי כל זה, נראה שניתן להבין מדוע מדגיש הרמב"ם שהתורה מזהה את הגאולה דווקא עם קיבוץ גלויות, יותר מכל שלב או סימן אחר:

וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבנו, שהרי התורה העידה עליו שנאמר "ושב ה' א-להיך את שבותך

21. לענייננו, אין זה משנה, שרד"י אברבנאל ואחרים הסבירו הפוך.

22. הוכחה זו מובאת על ידי הר"צ שכטר, בעקבי הצאן, ירושלים תשנ"ז, עמ' ריד, וצ"ע מדוע לא הביא את המאמרים המפורשים בחז"ל שהבאנו למעלה מהמדרש תנחומא והספרי.

23. איגרת תימן, מהדו"ר רמ"ד רבינוביץ, ירושלים תשמ"א, עמ' קעד.

24. ספר הגאולה, מהדו"ר רח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ג, עמ' רצה.

25. פירוש המלבי"ם על דניאל יב, יג.

26. אמנם, עובדה זאת הולכת אף היא להשתנות בעתיד הקרוב. עיין אצל הדמוגרף פרופ' ס' דלה-פרגולה, "A Nazi Victory", Jerusalem Report, 24/7/97, p. 14, שלפי חישובו, תוך 25 שנה (!), רוב היהודים בעולם יהיו בארץ ישראל, בפעם הראשונה מאז גלות עשרת השבטים.

27. וכן בעולת ראייה, ח"א, עמ' שפח.

28. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שבט תשס"ה.

ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה'..." (דברים ל, ג-ה²⁹),
ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים³⁰.
כאמור, ברגע שמתקיים קיבוץ גלויות, כבר אין חזרה!

ג. חקירת מעשה הרב הרצוג

ברם, נשארנו עם השאלה: אם אכן המסורת שלא תהיה גלות נוספת מקובלת מהנביאים, ובוודאי מימי חז"ל ואילך, מדוע רגילים לקשר את המסורת עם שמו של הרב הרצוג?
בחקירת האירוע הנידון, מצאתי גרסאות שונות לגבי פרטי הסיפור שאירע בשנת תש"א/1941.
יעקב הרצוג, שהיה לימים גם מזכירו האישי של אביו הרב, מספר שבן-שיחו של הרב בסיפור הנידון היה לא אחר מנשיא ארה"ב, פרנקלין דלנו רוזוולט³¹.
לעומת זאת, ג' בת-יהודה מציגה את הלורד הליפקס, הציר הבריטי בווישינגטון, כזה ששוחח עם הרב הרצוג. מסתבר שהרב י' גולדמן, שהיה בשלב מסוים מזכירו של הרב, מדייק יותר כשהוא מפרט שהלורד הליפקס שלח שליח להודיע לרב הרצוג, שבעקבות התקדמותו של הצבא הגרמני, שוקלים הבריטים לפנות את אזרחיהם מהמזרח התיכון. הוא הציע שאף הרב, בהיותו אזרח בריטי, יישאר בארה"ב. על כך השיב הרב לשליח:

תודיע ללונדון את דעתי הברורה, שאין שום מקום לפחד, כי ניצחון הנאצים במזרח התיכון פירושו חורבן שלישי של היישוב בארצנו הקדושה, ועל חורבן שלישי כזה לא ניבאו נביאינו, נביאי החירות³².

אם אנו צריכים להכריע בין שתי הגרסאות הללו, הסברה נוטה לאמת (לפחות) את הגרסה השנייה, משום שהלורד הליפקס אינו דמות כל כך מפורסמת שסתם "ילבישו" עליו סיפור שלאמיתו של דבר קרה לנשיא ארה"ב; אך להפך, היא החלפה סבירה.
לחילופין, שמעתי מרבנים בני דורו של הרב הרצוג, **סיפור זה** על שיחה בין הרב הרצוג לבין ראש העיר היהודי (מצד אמו) של ניו יורק, פיורלה לה-גרדיה.

אם עד כה הזכרנו את דברי הרב הרצוג בשיחות פרטיות, מצאנו גם סיפורים דומים על פגישות ציבוריות שלו עם משלחות רבנים, שניסו אף הם להניאו מלחזור ארצה. במפגש עם חלק מגדולי רבני ארה"ב, ובראשם הג"ר אליעזר סילבר³³, ובמפגש אחר עם עשרות רבנים מכל ארה"ב³⁴, השיב בשלילה הרב הרצוג להפצרותיהם ו"פסקיהם" שהוא חייב לחזור על אף הסכנות, וזאת כדי להוכיח את אמונתו במסורת שלא יהיה חורבן נוסף. הוא הוסיף ששהותו בחו"ל עלולה

29. לדורשי רשומות, מעניין לציין שהפסוק האחרון המובא כאן ברמב"ם, דברים ל, ה: "והביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבתיך", הוא הפסוק מספר היתש"ח (5708, שנת קום מדינת ישראל) בתורה!

30. הלי מלכים יא, א.

31. ראיון בגלי צה"ל מ-11/69, המובא למעלה בהע' 1. פגישתו של הרב הרצוג עם נשיא ארה"ב התקיימה בתאריך 29/4/51, מייזלש, עמ' 51.

32. הרב י' גולדמן, המובא למעלה בהע' 1.

33. אבידור, עמ' 162-163.

34. שם, עמ' 164.

לגרום חילול ה' גדול, כאילו שבעצמו מפחד, ואינו בוטח בהצהרותיו. בינתיים, עד שחזר הרב הרצוג מארה"ב, הכוחות הגרמניים המשיכו להביס את הצבאות של בעלות-הברית במדבר המערבי של צפון אפריקה. הם כבר התחילו לתכנן את מסע הכיבוש שאמור היה לכלול את כל האגן המזרחי של הים התיכון. הסכנה המוחשית של הכיבוש גרם לחץ ומועקה נוראית בציבור היהודי בארץ. הרבנות הראשית גזרה לקיים צום (!) ותפילות, ומקובלים ערכו 'תיקונים' מיוחדים ליד קברות הצדיקים. אפילו הנהגת היישוב תכננה "תוכניות מגירה" לקראת הפלישה הצפויה, כולל האפשרות של הפיכת הר-הכרמל למעין 'מצדה', בתור המבצר האחרון של יהודי ארץ ישראל³⁵.

על רקע האווירה העגומה שמצא עם שובו לארץ, הדהים הרב הרצוג את הציבור כשפרסם את הכרוז הבא:

אני קובע בכל חומר האחריות המוטלת עלי בשעה זו ומצהיר ברבים כי צר ואויב לא יבוא בשערי ארץ ישראל. מקובלים אנו כי לאחר שני חורבנות - חורבן בית ראשון וחורבן בית שני - חורבן שלישי לא יהיה. הדבר ברור לגבי, ואני אומר אותו מתוך אמונה שלמה³⁶. בדומה לכך, הצהיר הרב על ביטחונו בנאום ציבורי בעיר רחובות, בשנת תש"ג/1942: רבותי, אל תיראו, אל תפחדו ואל תערצו. לא יבוא צר ואויב בשערי הארץ, לבי אומר לי כך וזאת אני יכול להבטיחכם בפה מלא, כמו שכתוב, "וגנתי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי" (מלכים ב, ו, ו)... ניבאו לנו שני חורבנות, הם היו כבר. **חורבן שלישי לא יהיה**. ההשגחה העליונה עזרה לנו בבניין הארץ ואני ערב לכם שהארץ תישאר לפליטה³⁷.

על פי הציטוט הזה, נראה להציע שההדגש על **הביטחון והערבות**, עם כל כובד משקלו האישי של הרב הרצוג ("לבי אומר לי כך, וזאת אני יכול להבטיחכם... ואני ערב לכם..."), בדומה לניסוחו שפרסם בכרוז שהזכרנו, "אני קובע בכל חומר האחריות המוטלת עלי... הדבר ברור לגבי, ואני אומר אותו מתוך אמונה שלמה...", שיייתכן ומגמתו הייתה רטורית, מהווה סיבה לכך שמזהים את המסורת עמו, במקום עם הנביאים או עם חז"ל.

בהקשר אחר לגמרי, מזכיר הרב צבי שכטר את דברי הרב הרצוג, כשהוא ניסה, באמצעות אותה קבלה, לשכנע את הגר"י סולובייצ'יק, שלא לברוח מירושלים לשווייץ במלחמת השחרור³⁸. בעקבות ריבוי הגרסאות שבסיפור הנידון, בעקבות נאומו ברחובות ובעקבות ההזדהות התמוהה של קבלה עתיקה דווקא עם רב מודרני מסוים מאוד, נראה שאין מנוס מלהסיק שמדובר על דוגמה מאלפת לביטוי "מרגלא בפומיה". כלומר, **שאיך מדובר על אירוע חד-פעמי שיש לו גרסאות שונות**, אלא שהיה הרב הרצוג רגיל בשיחות רבות, לפרט ולכלל, להזכיר ולפרסם את הקבלה הזאת.

על פי זה מובן כיצד קרה, שראש הממשלה לוי אשכול הזכיר את דברי הרב הרצוג הללו בשיחה

35. שם, עמ' 185-186.

36. שם, עמ' 186.

37. מייזלש, עמ' 60.

38. הרב צבי שכטר, בעקבי הצאן, ירושלים תשנ"ז, עמ' רטו. לפי המסופר שם, ענה הגר"י לרב הרצוג: "גם אני יקבלה יש בידי מאב"י שכשירויים - צריכים לברוח!". ברם, אמיתת הסיפור קצת מפוקפקת משום שהר"א רקפת מצטט את רבו, הגר"י סולובייצ'יק, שאדרבה, דודו הגר"י סירב להפצרות לצאת מארץ ישראל למקומות בטוחים בחו"ל, אף בעת מצור ומלחמה, The Rav, vol. 2, p. 115.

אישית עם יעקב הרצוג³⁹ וגם בנאום ציבורי אחרי מלחמת ששת הימים⁴⁰. קשה להניח שאשכול נכח דווקא באותו נאום ברחובות או שראה את הפרוטוקול של אחת מהשיחות הפרטיות שהזכרנו. אלא כאמור, מדובר בדבר שהיה "מרגלא בפומיה" דהרב הרצוג. בדומה למה שמייחסים חז"ל את הפסוק "בנפול אויבך אל תשמח" (משלי כד, יז) לתנא שמואל הקטן⁴¹, משום שהפסוק והרעיון היו שגורים בפיו⁴², כך נראה לומר גם בנידון שלנו, שמייחסים מסורת עתיקת יומין - המוזכרת ומוסכמת על ידי חז"ל, ראשונים, ואחרונים רבים - לרב הרצוג, רק משום שזאת הייתה **מרגלא בפומיה, בכמה וכמה הזדמנויות שונות**. על פי דרך זו, מובן גם שאף שכבר ראינו שאפילו באותו דור, רבנים **רבים אחרים** הצהירו בצורה חד משמעית לא פחות אף הם שלא תהיה גלות נוספת (למשל הרב חרל"פ: "הדבר ברור כשמש **בצהריים שחורבן שלישי לא יהיה עוד ומדינת ישראל שקמה לתחייה בל תימוט לעולם ועד**")⁴³, אך משום שהיה הרב הרצוג רגיל כל כך להזכיר קבלה זו, נקשרה ה"מסורת" לשמו. לצערנו, הקשר הזה הטעה רבים מלדעת שהמסורת היא אכן מפורשת במקורות.

ד. מסקנות אופרטיביות על סמך ה"מסורת"

יתכן להוסיף, שהעוצמה והחידוש שבדברי הרב הרצוג שהביאו לזיהוי הקבלה עם שמו, הם בכך שיחד עם גישתו הרציונלית⁴⁴, הוא היה מוכן **לקבל בפועל החלטות אופרטיביות על סמך ה"קבלה", שלא תהיה גלות נוספת**.

כמו בימינו, גם בזמן הרב הרצוג, היו שתי דרכים לראות את המציאות. היה מחנה אחד של אופטימיים, ולעומתו, מחנה של פסימיים. כפי הנראה, היה חשוב לרב הרצוג לפרסם שעלינו להסתמך על הקבלה שבנידון כדי **להכריע לכיוון הביטחון בה' ונגד התבוסתנות**. האמונה בנבואה ובקבלה הזאת **אינה נחשבת בגדר "אין סומכין על הנס"**⁴⁵!

במילים אחרות, לעומת הציניקנים שאוהבים לשאול, "מה, יש לך קשר ישיר עם השמים שאתה יודע מה יהיה?!", התשובה היא, אכן, יש לנו קשר ישיר עם השמים, הנקרא 'חז"ל', ואנחנו יודעים במקרה שלנו, מה **לא** יהיה. לא יהיה חורבן היישוב היהודי בארץ ישראל!

אם זה מספיק מוחלט ובטוח בעבור החפץ חיים, הרב קוק, הרב צבי פסח פרנק, השרידי אש, הרב שלמה זלמן אויערבך והאחרים שראינו, אז כן, זה מספיק בשבילי.

עלינו ללמוד גם היום מ"מעשה הרב". כשם שהרגיש הרב הרצוג צורך בדורו **לחזור פעמים רבות על הביטחון שעליו ניתן לסמוך ואף לפעול על פיו**, שלא תהיה עוד גלות, חשוב גם היום, בעת המשבר הלאומי של איום ה"התנתקות" מארץ ישראל, לחזק את רוח העם, להסתכל בעין פקוחה,

39. ראיון עם יעקב הרצוג בגלי צה"ל, המובא למעלה בהע' 1.

40. מייזלש, המובא למעלה בהע' 1.

41. אבות ד, יט.

42. שם בפירוש רש"י, רמב"ם, ר' יונה, הר"ע מברטנורא, תפארת ישראל סקצ"ג ועוד.

43. הגר"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' רכז.

44. בנוסף להיותו בעל תואר שלישי בספרות מאוניברסיטת לונדון, התמצא הרב גם במדעים הכלליים: ארכיאולוגיה, כימיה, ביולוגיה ימית, פילולוגיה, שפות קלאסיות ושמיות, משפטים, מדעי החברה ופילוסופיה. עיין אצל מייזלש,

עמ' 17.

45. פסחים סד, ב.

מציאותית ומאמינה גם יחד, ולא בעין תבוסתנית, פסימית וכופרת⁴⁶. **דברי חז"ל נאמרו בעבור בני דורנו, ולא יתכן שנתעלם מהם!**

אם שמענו מרבנים מסוימים וחלק מאנשי ממ"ד שהגיעו לייאוש, עד כדי לדמות את מצבנו היום ל"תבוסתנות" של רבן יוחנן בן זכאי ערב חורבן הבית השני⁴⁷ (!), נראה שלא רק ששוכחים לעיין במקורות שהבאנו, אלא בעיקר, שוכחים לעיין במציאות. נזכור את מה שנאמר בשם מרן הרב קוק זצ"ל: כשרואים צרות, חייבים להבחין בהבדל התהומי שבין חבלי לידה (של הגאולה) לבין צרות המוות (של הגלות), ואסור להתבלבל בין השניים.

מדינת ישראל היא יותר חזקה היום מאי-פעם. האווירה הפסימית והפחדנית שכאילו איננו מסוגלים לשמור על ארצנו ואזרחינו, היא בעיה נפשית, גלותית, ולא נכונה. אם הצהיר הרב הרצוג שאין לסגת ואין לפחד מפני כוחות המעצמה הגרמנית, שהסתערו אז על ארץ ישראל, קל וחומר שזה חוסר ביטחון בהי' (וגם חוסר היגיון) מצדנו, לסגת מפני כמה פצמ"רים של קומץ עלובי נפש של צבא ערבי לא-מקצועי, שאנחנו הקמנו להם וחימשנו!

למרות החולשה, הגלותיות, חוסר-הנאמנות, חוסר-האחריות וחוסר-החזון שבהחלטת ממשלת ישראל למסור חלקי ארץ ה' לאויב (ועוד ללא סיבה, ללא תמורה, וללא הכרח!), אין לנו רשות, וגם לא סיבה להזניח את כל המקורות שהזכרנו. אין סיבה כלל להיכנס לספקות או לחוסר ביטחון בדרכנו.

העת הגיעה לשנן (ולצעירים, ללמד מחדש) את הספרים **"אם הבנים שמחה"**, **"התקופה הגדולה"**, **"איילת השחר"** ואולי אף לחבר ספרים חדשים מאותו ז'אנר. לרענן את מקורות הנצח והרעיון של:

מי שמע כזאת מי ראה כאלה? היוחל ארץ ביום אחד, אם ייוולד גוי פעם אחת, כי חלה גם ילדה ציון את בניה!! האני אשביר ולא אוליד!! - יאמר ה', אם אני המוליד ועצרתיי! - אמר א-להיך. (ישעיהו סו, ח-ט)

ופירש רש"י:

האני אביא את האשה על המשבר ולא אפתח רחמה להוציא עובריה!! כלומר, שמא אתחיל בדבר ולא אוכל לגמור!! והלא אני המוליד את כל היולדות ועכשיו שמא עצרתיי? בתמיה.

ובמדרש (במדבר רבה יא, ב):

"דומה דודי לצב"י" (שיר השירים ב, ט) - מה הצבי הזה נגלה וחוזר ונכסה כך גואל הראשון נגלה ונכסה. ר' ברכיה בשם רבי לוי אמר כגואל הראשון כך גואל האחרון.

מבחינה מעשית, חשוב לזכור שהצעירים של היום אינם זוכרים את מלחמת ששת הימים. הם אפילו לא ראו כש"הצבי נגלה". הם לא ראו את המהפך המוצלח והאהדה הציבורית שהיו פעם לגוש אמונים, ורק טעמו את ה"עליהום" עלינו לאחר רצח ראש הממשלה. הם ראו את נסיגתנו מלבנון ובריחתנו מאבנים של ילדים. הם משרתים במסירות שקשה להאמין בצה"ל מפואר, אך עקר ומושמן. הם אפילו לא ראו את "מבצע אנטבה", אלא בסרטים! אף שהם זוכים לראות את הגל הגדול ביותר של עלייה מאז יציאת מצרים (בעיקר מחבר העמים ואתיופיה) ואת הרחבת האוכלוסייה בישי"ע מאלפים למאות אלפים, כל זה נעשה קמעא קמעא, בלי אף ניצחון אחד גדול וזוהר.

בצורה כל כך אירונית, שהיא חייבת להיות א-להית: העולם הולך יותר ויותר לכיוון של הסיפוק

46. עיי בהערה האחרונה שבסוף המאמר.

47. על פי גיטין נו, ב.

המיידי, לחיפוש "הריגוש הגדול" והזוהר, אך לעומת זאת, הגאולה עוברת לפסים של יותר ויותר קמעא קמעא!
 דווקא משום כך, חשוב להתמקד ולזהות את האתגר שבהבנת המציאות. לחזור ולפרסם את ההוכחות החד-משמעיות שהבאנו. כמו שהיה מרגלא בפומיה של מורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, "הוודאי שמו, כן תהילתו".

סיכום

1. המסורת שאחרי עלייתם של 600,000 יהודים לארץ ישראל לא תהיה גלות נוספת, כלל אינה חידושו של הרב הרצוג. היא מבוססת היטב ומקובלת מחז"ל והראשונים, והייתה מוסכמת גם על ידי רבנים רבים נוספים בני דורו.
2. יתכן להסביר את זיהוי המסורת דווקא עם שמו של הרב הרצוג, משום אחת או יותר מהסיבות הבאות (וייתכן גם שלושתן):
 א. הוכחנו שהמאמר היה שגור ומוזכר על ידו, **מרגלא בפומיה**, בשיחות אישיות וציבוריות, לעתים קרובות.
 ב. הרב הרצוג הדגיש את הביטחון והערבות ה**אישית** שלו במסורת הזאת.
 ג. יחד עם גישתו הרציונלית, הדגיש הרב הרצוג שלא רק ניתן אלא שצריכים להסיק **מסקנות מעשיות אופרטיביות**, על סמך הביטחון בקיום המסורת הנ"ל, שלא תהיה גלות נוספת. הוא לא החשיב את הדבר כ"הסתמכות על הנס".

אם כן, גם עלינו להסיק מסקנות מעשיות על פי המסורת הנ"ל. גם אם חלילה, זמנית, הנהגתנו עייפה וגלותית, **וייתכן ותהיינה נסיגות** פה ושם בתהליך גאולתנו, אסור להתיימש, **ואין מקום למשבר באמונה**. אדרבה, כמו הרב הרצוג בזמנו, חשוב דווקא בתקופות הקשות **לחזור פעמים רבות** על הביטחון שלנו במסורת הנ"ל. לחזק ולאמץ, להמשיך לבנות את הארץ ולשרת בצה"ל, ולחנך במיוחד את הצעירים, בביטחון ואמונה בצדקת דרכנו. אסור להיות בין "מכחישי הגאולה", כדברי מרן הרב קוק זצ"ל (אורות התחיה פרק כו):

מאמין הוא העם כולו, שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפניו, ואמונתו העמוקה הזאת היא בעצמה רז קיומו היא, סוד ד' נגלה במהלכו ההיסטורי, והמסורת העתיקה מעידה על אור נשמתו המכרת את עצמה ואת כל ייחוסיה מאורעותיה עד דור אחרון, דור צופה לישועה קרובה.

לא רק שאין ספק, אלא שאין **מנוס** מלהצהיר **שלא תהיה גלות נוספת!** למרות הקשיים (שהיו צפויים), אכן מתקיים בימינו:

ושבתי את שבות עמי ישראל, ובנו ערים נשמות וישבו, ונטעו כרמים ושתו את יינם, ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים על אדמתם, **ולא יינתשו עוד מעל אדמתם**⁴⁸ אשר נתתי להם, אמר ה' א-להיך.
 (עמוס ט, יד-טו)

48. נדגיש שייטכנו נסיגות מסוימות וזמניות, בבחינת "ירידה לצורך עלייה" (עיין מכות ז, ב), ו-"יכי נפלתי קמתי" - אלמלא שנפלתי לא קמתי" (ילקוט שמעוני תהלים רמז תרכח). אך נסיגה מכל התהליך וחזרה חלילה לגולה, לא תיתכן ולא תהיה.